

MARKTWERKING OF DISCRIMINATIE?

Spinlonen van mannen en vrouwen in de zeventiende-eeuwse Nederlandse textielnijverheid*

Market wage or discrimination? Male and female spinning wages in the seventeenth-century Dutch Republic

Historians usually attribute wage differentials between men and women either to productivity differences or to gender discrimination. This article aims to investigate the causes of the gender wage gap by analyzing a new series of spinning wages of both men and women in the seventeenth-century Dutch textile industry. At first sight, equal piece rates for spinning men and women seem to rule out wage discrimination. Nevertheless, more deeply rooted gender discrimination, resulting from the segmented seventeenth-century labour market, restricted women's access to many professions. This labour market segmentation largely contributed to differences in earning capacity of both sexes. Therefore, it is important to look beyond wage differences in a particular sector and also take into account more generally embedded gender inequalities in the labour market.

De laatste jaren hebben loonsverschillen tussen mannen en vrouwen in pre-industriële en industrialiserende samenlevingen veel aandacht gekregen in het internationale historische debat. Tal van historische studies hebben uitgewezen dat vrouwenlonen in de regel een derde tot tweederde van mannenlonen bedroegen, variërend naar plaats en tijd.¹ Dat deze verschillen in

* Met dank aan de redactie en anonieme referenten van het *TSEG* voor hun zinvolle commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1. Voor loonsverschillen in de landbouw, zie: A. Kussmaul, *Servants in husbandry in early modern England* (Cambridge 1981) 143-144; S. Bardsley, 'Women's work reconsidered: gender and wage differentiation in late Medieval England', *Past and Present* 165 (1999) 3-29, aldaar 29; J. Burnette, 'An investigation of the female-male wage gap during the industrial revolution in Britain', *Economic History Review* 50 (1997) 258-259; Idem, 'The wages and employment of female day-labourers in English agriculture, 1740-1850', *Economic History Review* 57 (2004) 664-690, aldaar 672; S. Ogilvie, *Bitter living. Women, markets, and social capital in Early Modern Germany* (Oxford, 2003) 111-114. Voor loonsverschillen in de nijverheid, zie M. Berg, 'What difference did women's work make to the Industrial Revolution?',

beloning van arbeid tussen vrouwen en mannen bestonden, wordt nauwelijks betwist: de discussie heeft zich dan ook vooral toegespitst op de *aard* en de *oorzaken* van deze sekseongelijkheid.²

Historici zoeken de oorzaken van de loonsverschillen tussen mannen en vrouwen meestal ofwel in puur economische verklaringen ofwel in het bestaan van discriminerende *gendernormen*.³ Veel economen en economisch historici, onder wie zeer recent Joyce Burnette, stellen dat lonen strikt afhankelijk zijn van de vraag en het aanbod op de arbeidsmarkt. In een dergelijke situatie van competitieve marktwerking, waarbinnen werkgevers erop uit zijn hun winsten te maximaliseren, staat het marginale product van de arbeid gelijk aan het loon. Wanneer er loonsverschillen optreden, moeten deze dus het resultaat zijn van verschillen in productiviteit tussen arbeiders.⁴ Zo zou de geringere lichaamskracht van vrouwen, evenals hun huishoudelijke en zorgende taken binnen het gezin, tot grote productiviteitsverschillen met mannen hebben geleid.⁵

Gender- en sociaalhistorici zoals Claudia Goldin, Deborah Simonton en Katrina Honeyman hebben hier tegenin gebracht dat ongelijke beloning tussen de seksen vooral werd veroorzaakt door loondiscriminatie ten opzichte van vrouwen op de arbeidsmarkt.⁶ Volgens hen werden lonen niet bepaald door vrije marktmechanismen, maar was de beloning voor mannen en vrouwen gebaseerd op seksegekleurde constructies van arbeid (*custom wage*). ‘Mannenwerk’ stond in deze beeldvorming te boek als geschoold, terwijl de arbeid van vrouwen eerder werd toegeschreven aan hun ‘natuurlijke’ eigen-

---

History Workshop Journal 35 (1993) 22-44, aldaar 31; P. Sharpe, *Adapting to capitalism: working women in the English economy, 1700-1850* (Basingstoke 2000) 139-140; D. Simonton, *A history of European women's work: 1700 to the present* (1998) 45; Burnette, ‘Investigation’, 258. Weliswaar vonden veranderingen door de tijd plaats, maar de sekseongelijkheid werd niet opgelost met de industrialisatie. Zie ook S. Horrell en J. Humphries, ‘Women's labour force participation and the transition to the male breadwinner family, 1790-1865’, *Economic History Review* 48 (1995) 89-117; G. de Groot, *Fabricage van verschillen: mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Amsterdam 2001) 29-30; H.M. Boot en J.A. Maindonald, ‘New estimates of age- and sex-specific earnings and the male-female earnings gap in the British cotton industry, 1833-1906’, *Economic History Review* 61 (2008) 380-408.

2. Zie bijvoorbeeld: Burnette, ‘Investigation’, 257-281; Bardsley, ‘Women's work reconsidered’, 3-29; J. Hatcher, ‘Debate. Women's work reconsidered: gender and wage differentiation in late medieval England’, *Past and Present* 173 (2001) 191-198; S. Bardsley, ‘Reply’, *Past and Present* 173 (2001) 199-202; Boot en Maindonald, ‘New estimates’.

3. J. Burnette, *Gender, work and wages in Industrial Revolution Britain* (Cambridge 2008) 3.

4. Hatcher, ‘Debate’, 191-198; Burnette, ‘Investigation’, 257-281; Burnette, *Gender, work and wages*, 79-80.

5. Hatcher, ‘Debate’, 192-194; Burnette, ‘Investigation’, 272-277.

6. Zie bijvoorbeeld C. Goldin, *Understanding the gender gap. An economic history of American women* (Oxford 1990) m.n. hoofdstuk 4.

schappen, zoals vingervlugheid, en niet gezien werd als het gevolg van jarenlange oefening en ervaring.⁷ Bovendien werd vrouwenwerk vaak gezien als ‘aanvullend’ aan dat van de man, wat impliceerde dat vrouwen geen volledig loon nodig hadden, omdat zij toch niet de hoofdkostwinner waren. Deze discriminerende ideeën over het werk dat vrouwen deden zouden ertoe hebben geleid dat zij in vergelijking tot werkende mannen structureel werden ondergewaardeerd.⁸

Wellicht snijdt het mes aan twee kanten. Sheilagh Ogilvie heeft onlangs betoogd dat een deel van de ongelijke beloning van mannen en vrouwen is terug te voeren op verschillen in lichamelijke eigenschappen, maar dat dit niet het hele verhaal is. Zij wijst erop dat loonsverschillen geen zuivere indicator kunnen zijn geweest voor productiviteitsverschillen. Dit zou misschien mogelijk zijn geweest in een perfect functionerende markt waarop vrije concurrentie heerste. Maar, voor zover perfecte marktwerking in de praktijk ooit kan bestaan, was dit zeker niet het geval op de vroegmoderne arbeidsmarkt. Hierop waren namelijk allerlei institutionele beperkingen van invloed, zoals gildedwang, maatschappelijke normen en andere onvolkomenheden, bijvoorbeeld in de manier waarop informatiestromen functioneerden. Dit alles zorgde voor een zeer imperfecte marktwerking.⁹ In dit artikel zal ik betogen dat een van deze imperfecties de scherpe arbeidsdeling naar sekse was, die indirect sterk doorwerkte op de beloning van de arbeid van mannen en vrouwen.

Een probleem met de bestaande literatuur is namelijk dat het vaak onduidelijk is in hoeverre historici het hebben over ongelijke beloning tussen de sekse voor *hetzelfde werk*.¹⁰ Sommige studies specificeren bijvoorbeeld niet het soort werk dat mannen en vrouwen deden, maar kijken naar gemiddelde verschillen in beloning over een hele bedrijfstak of industrie.¹¹ In dit artikel zullen daarom *vergelijkbare* mannen- en vrouwenlonen in de vroegmoderne tijd worden onderzocht, namelijk lonen voor handspinnen.

In de eerste plaats is dit een interessante casus omdat er nog zeer weinig bekend is over pre-industriële spinlonen, zowel in de Nederlandse als inter-

7. D. Elson en R. Pearson, ‘The subordination of women and the internationalisation of factory production’, in: K. Young, C. Wolkowitz en R. McCullagh (eds.), *Of marriage and the market: women’s subordination in international perspective* (Londen 1981) 18-40; De Groot, *Fabricage van verschillen*, 19-30.

8. D. Elson, ‘The differentiation of children’s labour in the capitalist labour market’, *Development and Change* 4 (1982) 479-497, aldaar 489-490; M. Berg, ‘What difference?’, 31; D. Simonton, *History of European women’s work*, 46-47; K. Honeyman, *Women, gender and industrialization in England* (Basingstoke, 2000) 49; P. Sharpe, *Adapting to capitalism*, 100.

9. Ogilvie, *Bitter living*, 149, 323-324.

10. Zie ook: Honeyman, *Women, gender and industrialisation*, 55-71.

11. Voor een recent voorbeeld zie: Boot en Maindonald, ‘New estimates’.

nationale context. De substantiële loonreeks, als appendix bij dit artikel opgenomen, biedt een beter zicht op de ontwikkelingen in Nederlandse spinlonen in de pre-industriële periode dan tot dusver mogelijk was. In de tweede plaats is handspinnen exemplarisch voor werk dat normaal gesproken als ‘aanvullend’ bestempeld wordt. Bovendien wordt aangenomen dat spinnen typisch ‘vrouwenwerk’ was in de pre-industriële samenleving. Niettemin heeft recent onderzoek uitgewezen dat in de Republiek zowel mannen als vrouwen op grote schaal met de hand sponnen. Dit maakt de Republiek een geschikte casestudie om te onderzoeken in hoeverre pre-industriële loonsverschillen tussen de seksen voor hetzelfde werk zijn terug te voeren op loondiscriminatie. Hierbij zal ook de vraag aan bod komen tot op welke hoogte productiviteitsverschillen tussen mannen en vrouwen verantwoordelijk waren voor het onderscheid in hun lonen.

Het uiteindelijke doel van het artikel is enkele, meer algemene conclusies te trekken over de loonarbeid van mannen en vrouwen in de spinnerij. Werde hun werk gelijk gewaardeerd, en waren vrouwenlonen slechts beperkt door productiviteitsverschillen? Of waren er wel degelijk discriminatoire mechanismen ‘aan het werk’ – direct of meer indirect? Het zal blijken dat de segmentatie van de vroegmoderne arbeidsmarkt een grote rol speelde in de totstandkoming van loonsverschillen tussen de seksen.

Textielproductie en arbeidsdeling naar sekse in de Republiek

In de eerste helft van de zeventiende eeuw vormden de Hollandse steden Leiden (lakenweverij) en Haarlem (linnenweverij) de productiecentra van Noord-Nederlandse textiel.¹² Vanaf ongeveer 1650 verschoof het zwaartepunt van de laken- en linnennijverheid echter naar het platteland van de gewesten Brabant en Overijssel. Hier waren de nominale lonen aanzienlijk lager, en – aanvankelijk vooral Hollandse – ondernemers zetten het spinnen en weven van textiel daarom uit in deze gebieden. De Hollandse steden zelf gingen zich vooral toeleggen op de afwerking van en de handel in stoffen. In Haarlem verdween de linnenweverij volkomen, maar Leiden bleef de grootste leverancier van geweven wollen stoffen, al nam de productie hiervan in Tilburg sterk toe.¹³

12. Voor Leiden, zie: N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie. 11. De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw). De lakenindustrie en verwante industrieën. Tweede en derde deel* ('s-Gravenhage 1939); J.K.S. Moes en B.M.A. de Vries, *Stof uit het Leidse verleden. Zeven eeuwen textielnijverheid* (Utrecht 1991). Voor Haarlem: H. Rombouts e.a. (eds.), *Haarlem ging op wollen zolen: opkomst, bloei en ondergang van de textielnijverheid aan het Spaarne* (Schoorl 1995).

13. F. Mulder, ‘De Haarlemse textielnijverheid in de periode 1575-1800’, in: Rombouts e.a., *Haarlem ging op wollen zolen*, 53-110, aldaar 64. G. van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereld-*

Gezicht op de Leidse Lakenhal in 1642 door Susanna van Steenwijck-Gaspoel. Stedelijk Museum de Lakenhal, Leiden.

Het productieproces van textiel was, vóór de industrialisatie, zeer arbeidsintensief. Voor het maken van een wit (ongeverfd, ongeschoren) Leids laken waren ongeveer twaalf gespecialiseerde arbeiders nodig: een wolwasser, een vlaker, twee wolpluizers, twee kaarders, vier spinners en twee wevers.¹⁴ Vooral het spinnen was zeer arbeidsintensief, en er waren – afhankelijk van het soort stof – vier tot acht spinners nodig om voldoende garen te leveren voor een heel laken. Spinnen vormde zo een *bottleneck* in het productieproces van textiel. Opgaven van loonkosten in de wolnijverheid wijzen er dan ook op dat zowel in de zeventiende eeuw als rond 1800 de spinlonen 40 procent van de

markt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820 (Tilburg 2004). Pas rond 1800 overtrof Tilburg Leiden als grootste producent van geweven wollen stoffen. E. van Nederveen Meerkerk, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1580-1810* (Amsterdam 2007) 81.

14. N.W. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid. Vijfde deel, 1651-1702* ('s-Gravenhage 1918) no. 434.

totale loonkosten bedroegen, en ongeveer 17 procent van de totale productiekosten van één laken.¹⁵

In de meeste Noord-Nederlandse steden organiseerden wevers zich binnen een ambachtsgilde. In de vroegmoderne tijd was gildelidmaatschap doorgaans voorbehouden aan mannelijke burgers met voldoende middelen om het entreegeld te betalen, die bovendien een opleiding binnen het gilde hadden genoten en een meestersproef hadden afgelegd.¹⁶ Hoewel er meestal geen formele regels waren die vrouwen uitsloten van een gilde, konden zij in de praktijk vaak niet toetreden als volwaardige beoefenaren van gildeberoepen zoals weven.¹⁷ Een uitzondering werd wel gemaakt voor weduwen van ambachtlieden, die in veel gilden het ambacht van hun man mochten voortzetten als zij dit wilden.¹⁸

Opmerkelijk genoeg bestonden er juist in de twee Noord-Nederlandse centra van de wolnijverheid, Leiden en Tilburg, geen weversgilden in de zeventiende en achttiende eeuw. Het gilde in Leiden was in 1561 opgeheven, toen de oude draperie min of meer teloor was gegaan, en dit was niet weer opgericht na 1581, toen de 'nieuwe draperie' (lichtere wollen stoffen zoals saaien en baaien) met Zuid-Nederlandse textielarbeiders in de stad werd geïntroduceerd. In plaats daarvan werd de textielproductie georganiseerd in verschillende 'neringen': verticaal gestructureerde organisaties, die het gehele productieproces per stofsoort reguleerden. Zowel de ondernemers als de verschillende arbeiders die voor hen werkten, waren binnen de neringen vertegenwoordigd. Er was sprake van (proto-)kapitalistische productieverhoudingen, aangezien steeds kapitaalachtiger textielbazen steeds meer textielarbeiders voor zich in loondienst hadden.¹⁹

In Tilburg werd nooit een wolweversgilde opgericht, en evenals in Leiden ontstonden hier meer kapitalistische dan corporatieve productieverhou-

15. Vergelijk Posthumus, *Bronnen* (Deel. 5) no. 434; *Ibidem*, no. 467; Nederlandsch Economisch Historisch Archief, Bijzondere Collecties, inv. nr. 064-3.

16. B. Panhuysen, *Maatwerk. Kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)* (Amsterdam 2000) 23-25, 280.

17. M. Prak, 'Ambachtsgilden vroeger en nu', *NEHA-Jaarboek voor Economische, Bedrijfs- en Techniekgeschiedenis* 57 (1994) 10-33, aldaar 28-30. A. Schmidt, 'Gilden en de toegang van vrouwen tot de arbeidsmarkt in Holland in de vroegmoderne tijd', *De Zeventiende Eeuw* 23 (2007) 160-178 heeft overigens laten zien dat vrouwen wel degelijk op verschillende manieren participeerden in gilden, maar – enkele uitzonderingen daargelaten – niet als volwaardig gildelid.

18. A. Schmidt, *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001) 146.

19. Posthumus, *Geschiedenis*, 350-351, 501-526; K. Davids, 'Neringen, hallen en gilden: kapitalisten, kleine ondernemers en de stedelijke overheid in de tijd van de Republiek', in C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. van der Valk (eds.), *Kapitaal, ondernemerschap en beleid: studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden* (Amsterdam 1996) 95-119.

dingen.²⁰ Ondanks de afwezigheid van gilden waren er echter nauwelijks wevende vrouwen in vroegmodern Leiden en Tilburg.²¹ Dit alles wijst erop dat maatschappelijke opvattingen over wat mannenwerk en wat vrouwenwerk was, zelfs zwaarder wogen dan (formele dan wel informele) regels van gilden of andere instituties. Het is waarschijnlijk dat niet alleen mannen, maar ook vrouwen uit bepaalde sociale lagen, deze normen onderschreven, bijvoorbeeld omdat zij de competitie van alleenstaande vrouwen in de ambachten uitsloten.

In tegenstelling tot deelbewerkingen zoals weven en droogscheren, waren de meeste voorbereidende bewerkingen van de textielnijverheid niet in een gilde georganiseerd. Vrouwen werkten dan ook vooral in deze onderdelen van het productieproces, bijvoorbeeld als wolpluisster, kaardster of spinster. Deze arbeidsdeling naar sekse was niet voorbehouden aan de Republiek, noch aan de textielsector. Verschillende historische en sociologische onderzoeken hebben laten zien dat mannen doorgaans toegang hebben tot hoger geschoold, georganiseerd en beter betaald werk, terwijl vrouwen in de lager geschoolde, ongeorganiseerde en slechter beloonde bedrijfstakken werkten.²² Door deze meer algemene arbeidsdeling naar sekse, waren de mogelijkheden voor vrouwen op de vroegmoderne arbeidsmarkt doorgaans veel kleiner dan voor mannen.²³ Dit leidde tot een onevenredig groot aanbod van vrouwen in een beperkt aantal beroepen, iets wat economen ook wel *occupational crowding* noemen.²⁴

20. M.W.J. de Bruijn, H. Th. M. Ruiter en H.T.L.C. Stroucken, *Drapiers en buitenwevers: een onderzoek naar de huisnijverheid in de Tilburgse wollenstoffenindustrie* (Utrecht en Tilburg 1992) 9-10.

21. E. van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation in the pre-industrial labour market: women's work in the Dutch textile industry, 1581-1810', *International Review of Social History* 51 (2006) 189-216, aldaar 201, tabel 3 en 5. De vrouwelijke wevers waren bijna allemaal weduwen.

22. Zie bijvoorbeeld H. Hartmann, 'Capitalism, patriarchy, and job segregation by sex', *Signs* 1 (1976) 137-169; H. Bradley, *Men's work, women's work. A sociological history of the sexual division of labour* (Cambridge 1989) 65; K. Honeyman en J. Goodman, 'Women's work, gender conflict, and labour markets in Europe, 1500-1900', *Economic History Review*, XLIV (1991) 608-628; Van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation'.

23. Arbeidsdeling vond overigens niet alleen plaats op basis van sekse; zo was de vroegmoderne arbeidsmarkt ook op basis van herkomst gesegmenteerd, wat natuurlijk ook voor mannen nadelig kon uitpakken. Zie bijvoorbeeld J. de Vries, 'How did pre-industrial labour markets function?', in: G. Grantham en M. MacKinnon (eds.), *Labour market evolution: the economic history of market integration, wage flexibility and the employment relation* (Cambridge 1994) 39-63.

24. J.C. Brown, 'A woman's place was in the home: woman's work in Renaissance Tuscany', in: M.W. Ferguson, M. Quilligan en N.J. Vickers (eds.), *Rewriting the Renaissance. The discourses of sexual difference in early modern Europe* (Chicago 1986) 206-224, aldaar 218; M. Wiesner, 'Spinsters and seamstresses: women in cloth and clothing production', in: Ferguson, Quilligan en Vickers, *Rewriting the Renaissance*, 191-205, aldaar 202.

De stelling van dit artikel is dat deze segmentatie van de vroegmoderne arbeidsmarkt als geheel ook het soort werk (en de beloning daarvan) van vrouwen beïnvloedde op het niveau van één beroep: het handspinnen. Hoewel de voorwaarden waaronder mannen en vrouwen sponnen, op het eerste gezicht heel gelijkwaardig lijken, zal blijken dat er wel degelijk verschillen bestonden in inkomstencapaciteit tussen mannen en vrouwen. Deze werden echter niet direct veroorzaakt door loondiscriminatie, noch door productiviteitsverschillen.

TABEL 1 *Mannelijke en vrouwelijke spinners in vier plaatsen in de Republiek, 1581-1812*

<i>Plaats en jaartal</i>	<i>Mannen</i>		<i>Vrouwen</i>	
	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Leiden 1581	7	5	133	95
Leiden 1749	771	49	815	51
Leiden 1808	197	46	230	54
Den Bosch 1742	5	83	1	17
Den Bosch 1775	48	40	73	60
Tilburg 1665	54	29	131	71
Tilburg 1810	626	25	1,841	75
Zwolle 1712	11	13	71	87
Zwolle 1742	14	8	171	92
Zwolle 1812	6	12	45	88

Bron: Van Nederveen Meerkerk, *De draad in eigen handen*, 328-331.

Zoals gezegd sponnen in de Republiek zowel vrouwen als mannen op grote schaal (zie tabel 1).²⁵ Het is waarschijnlijk geen toeval dat mannelijke spinners juist veel voorkwamen in Leiden en Tilburg, textielcentra met een vroegkapitalistische organisatie van de productie. Er zijn twee mogelijke verklaringen voor dit verschijnsel: ofwel het werk als wolspinner loonde in deze periode goed genoeg om een acceptabel beroep te vormen voor volwassen mannen, ofwel de alternatieven om in andere beroepsgroepen te werken waren zodanig afgenomen dat zij wel als spinner moesten gaan werken. Zoals de analyse van de ontwikkeling van spinlonen hieronder nader zal aantonen, is een combinatie van deze beide verklaringen zeer waarschijnlijk. In de bloeitijd van de textielnijverheid, tot circa 1670, ontwikkelden de lonen in deze exportnijverheid zich relatief gunstig, terwijl in tijden van conjuncturele neergang, na 1670, de alternatieven op de arbeidsmarkt voor mannen schaarser werden.²⁶

25. Het gaat hier om volwassen mannen, die in de stedelijke beroepsregistraties werden opgenomen.

26. Voor een meer uitgewerkte argumentatie over dit effect van proletarisering op het aandeel mannelijke spinners, zie: Van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation', 205, 212, 214-215.

Lonen van handspinners

De meeste historische studies impliceren dat handspinnen hoofdzakelijk door vrouwen werd gedaan. Er is weinig bekend over pre-industriële spinlonen, maar over het algemeen typeren historici de lonen van spinsters als ‘aanvullend’ en ‘zeer laag’, zowel in de zeventiende als in de achttiende eeuw.²⁷ Af en toe refereren historici aan spinlonen van mannen, maar deze betreffen meestal de periode van industrialisatie, toen mannen als hooggeschoolde arbeiders aan de spinmachines werkten. Zij ontvingen wel een goed loon voor hun werk, althans structureel beter dan vrouwelijke spinners.²⁸ Sommige studies laten bovendien zien dat er *tussen* vrouwelijke spinsters variatie bestond in de lonen die zij ontvingen. Vrouwen die vlas spinnen verdienen bijvoorbeeld aanzienlijk minder dan wolspinsters.²⁹ Al in 1919 liet Alice Clark zien dat bepaalde groepen Britse spinsters, vooral in de zeventiende-eeuwse lakennijverheid, een redelijk bestaan konden opbouwen dankzij het door hen verdiende loon.³⁰ En Pamela Sharpe heeft erop gewezen dat in Essex aan het begin van de achttiende eeuw grote aantallen alleenstaande spinsters van hun verdiensten konden leven, zonder dat zij afhankelijk waren van armenzorg.³¹ Hetzelfde gold voor bepaalde groepen spinsters in het Franse Pays-de-Caux.³²

Over spinlonen in de Republiek der Verenigde Nederlanden is nog minder bekend. Dit ligt in de eerste plaats aan een gebrek aan bronnen: spinners duiken niet vaak op in het archiefmateriaal, en hun werk- en leefomstandigheden al helemaal niet. In de tweede plaats zijn er niet veel pogingen ondernomen om de schaarse gegevens over spinlonen systematisch te analyseren. Historische reconstructies van loonreeksen voor de Nederlanden zijn meestal gebaseerd op mannelijke tijdlonen – en dan in hoofdzaak in de bouwnijverheid.³³ Desondanks ontvingen de meeste loonarbeiders in de vroegmoderne

27. A. Clark, *Working life of women in the seventeenth century*. 3rd edition, with a new introduction by Amy Louise Erickson (1992 [1919]) 129; M. Berg, ‘Women’s work, mechanization and the early phases of industrialization in England’, in: P. Joyce (ed.), *The historical meanings of work* (Cambridge 1987) 64-96, aldaar 78-79, 140.

28. Honeyman, *Women, gender and industrialization*; Gay Gullickson, *Spinners and weavers of Auffay: rural industry and the sexual division of labour in a French village, 1750-1850* (Cambridge 1986) 74-75.

29. Clark, *Working life of women*, 129.

30. *Ibidem*, 147-148.

31. Sharpe, *Adapting to capitalism*, 31.

32. Gullickson, *Spinners and weavers*, 78.

33. Zie bijvoorbeeld L. Noordegraaf, ‘Daglonen in Alkmaar, 1500-1800’, in: E.H.P. Cordfunke (ed.), *Alkmaarse silhouetten. Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving* (Zwolle 1982) 39-65; J. de Vries en A. Van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van economische groei* (Amsterdam 1995) 705.

tijd, zowel mannen als vrouwen, stukloon voor hun werk. Dit gold ook voor het gros van de arbeiders in de textielnijverheid in de Republiek, die al relatief vroeg op kapitalistische leest geschoeid was. Gedeeltelijk uit onvrede met de bestaande loonreeksen, heeft Jan Luiten van Zanden onlangs een reeks vroegmoderne lonen van laaggeschoolde arbeiders in de textiel gereconstrueerd. Zijn conclusie was dat de nominale lonen van textielarbeiders, ondanks enkele afwijkingen, tussen 1500 en 1800 in grote lijnen eenzelfde ontwikkeling vertoonden als de bouwvakarbeiders.³⁴ Helaas bevat Van Zandens reeks slechts drie vermeldingen van spinlonen, waarbij ook nog eens onduidelijk is om welke soort spinnerij het gaat. In het hiernavolgende zal blijken dat er grote verschillen bestonden tussen lonen van individuele spinners, omdat het nogal wat uitmaakte of het garen bestemd was voor de ketting of de inslag en voor welke stofsoort.

Op basis van verschillende primaire en secundaire bronnen kon een chronologisch geordende reeks spinlonen worden samengesteld voor de Republiek in de periode 1600-1800 (zie Appendix). Deze dataset maakt het mogelijk de volgende conclusies te trekken. Allereerst was het van groot belang welke grondstof er verwerkt werd. Helaas is de informatie over stuklonen in de vlas- of hennepspinnerij schaars, maar de weinige gegevens die er zijn, wijzen erop dat wolspinnen veel beter verdiende dan het spinnen van andere grondstoffen, wat bevestigd wordt door de literatuur.³⁵ Ten tweede laat de loonreeks zien dat er eveneens grote variaties bestonden *binnen* de wolspinnerij, vooral in Leiden, waar de productdifferentiatie in de wolnijverheid ver was doorgevoerd. Een vergelijking tussen de laken-, baai- en saainijverheid in zeventiende-eeuws Leiden maakt duidelijk dat de lonen significant hoger waren in de lakennijverheid dan in de andere zogenoemde 'neringen'. Bovendien was het spinnen van kamwol, die bijvoorbeeld gebruikt werd als kettinggaren in de baainering, veel slechter beloond dan het spinnen van gekaarde wol, die vanaf circa 1630 in de lakennijverheid werd gebruikt.³⁶

In de saai- en baainijverheid gebruikte men grovere garens dan in de lakennijverheid, waar men een fijner garen van hogere kwaliteit gebruikte. Het kostte meer tijd om deze hoogwaardige garens te produceren, en de

34. J.L. van Zanden, 'The 'revolt of the early modernists' and the 'first modern economy': an assessment', *Economic History Review* 55 (2002) 619-641, aldaar 623-625.

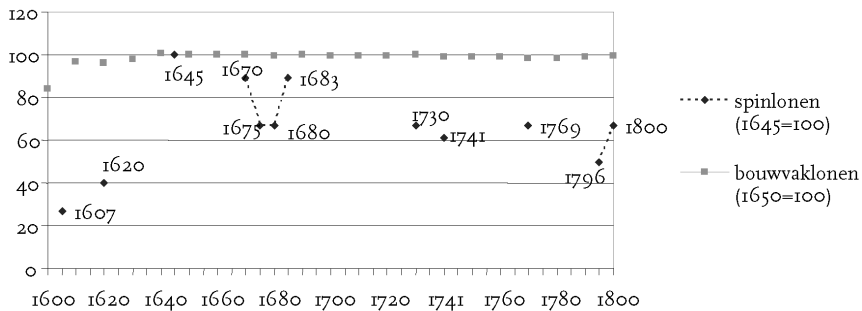
35. Zie bijvoorbeeld H. van Wijngaarden, *Zorg voor de kost. Armenzorg, arbeid en onderlinge hulp in Zwolle 1650-1700* (Amsterdam 2000) 167; J. Boot, 'Silezische en andere linnengarens in Twente omstreeks 1770 (deel 2)', *Textielhistorische Bijdragen* 22 (1981) 41-79, aldaar 49; M. Prak, 'Arme und reiche Handwerker in 's-Hertogenbosch am Ende des 18. Jahrhunderts', in: K.H. Kaufhold en W. Reininghaus (eds.), *Stadt und Handwerk in Mittelalter und Früher Neuzeit* (Keulen 2000) 241-267, aldaar 258.

36. Posthumus, *Geschiedenis*, 255; N.W. Posthumus, *Bronnen* (Deel v) no. 343; B. de Vries, 'De Leidse textielnijverheid in de zeventiende en achttiende eeuw', in: Moes en De Vries, *Stof uit het Leidse verleden*, 77-89, aldaar 81, 85.

spinlonen hiervoor varieerden dienovereenkomstig. Dit verklaart deels ook de uiteenlopende stuklonen voor het spinnen van inslag- en kettinggaren. Garen voor de ketting moest sterk zijn en om dit te bereiken moest de draad vaker gedraaid worden dan garen dat voor de inslag benodigd was. In de lakennijverheid bevatte een pond kettinggaren dan ook ongeveer zeven strengen, terwijl een pond inslaggaren slechts ongeveer vijf strengen bedroeg.³⁷ Een waarschijnlijk nog belangrijker reden voor de loonvariatie tussen de verschillende neringen was het feit dat laken tussen circa 1630 en 1670 het belangrijkste exportproduct was van de Leidse textielnijverheid. De grote vraag naar deze relatief lichte wollen stof van hoge kwaliteit zal de prijzen en de vraag naar arbeiders hebben opgedreven, en daarmee de stuklonen. Daarnaast waren er belangrijke regionale verschillen. Het schaarse bronnenmateriaal van het (Brabantse) platteland suggereert dat de spinlonen hier ongeveer 50 tot 60 procent van de nominale stuklonen in Holland (vooral Leiden) bedroegen.³⁸

Het onkritisch vergelijken van spinlonen levert dus problemen op, omdat men rekening moet houden met variaties in grondstof, type nering, het soort garen en de regio waarin werd gesponnen. De meest consistente reeks voor spinlonen die voor een langere periode te reconstrueren was, is die voor gekaarde kettinggaren in de Leidse lakennijverheid (zie figuur 1).

FIGUUR 1 Geïndiceerde stuklonen voor kettingspinnen in de Leidse lakennijverheid, in relatie tot de ontwikkeling van weeklonen van (ongeschoolde) bouwvakarbeiders, 1600-1800

Bron: Bouwvaklonen: De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*. Spinlonen: zie appendix.

37. P.J.M. van Gorp, *Tilburg, eens de wolstad van Nederland. Bloei en ondergang van de Tilburgse wollenstoffenindustrie* (Eindhoven 1987) 36.

38. Bijvoorbeeld Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Schepenbank, inv. nrs. 1907, 2019, 4624, 5997.

Deze grafiek laat zien dat de ontwikkeling van spinlonen in deze nering tot 1670 in grote lijnen gelijk opliep met die van de ongeschoolde bouwvakarbeiders in Holland. Evenals in de bouw vond in het spinnen een sterke stijging van de nominale lonen plaats, die overigens in de bouwsector iets eerder inzette dan in de spinnerij. Na 1670 bleven de nominale lonen in de bouw echter redelijk stabiel, terwijl de spinlonen daalden. Meer in het algemeen verliep de ontwikkeling van stuklonen in het spinnen veel grilliger dan die van de tijdlonen in de bouw. Een deel van deze fluctuaties kan wellicht verklaard worden uit de kleinere dataset voor spinlonen vergeleken met het grote aantal gegevens over bouwvaklonen. Belangrijker is echter dat de textielnijverheid een bijzonder conjunctuurgevoelige bedrijfstak was, waarin lonen veel directer onderworpen waren aan schommelingen in de economische trend dan veel andere takken van nijverheid.³⁹ Zoals hierboven al werd vermeld, beschikten spinners niet over beroepsgebonden organisaties om hun loonniveau te beschermen, in tegenstelling tot bouwvakarbeiders. Er zijn aanwijzingen dat de lonen in andere takken van de textiel, zoals de saaienbaainijverheid, zelfs nog scherper daalden na 1650. Vergeleken met deze neringen wist de Leidse lakennijverheid zich tot ongeveer 1670 nog redelijk te handhaven, ondanks de opkomende internationale concurrentie. Dit wordt weerspiegeld in de loonontwikkeling in de lakenspinnerij.⁴⁰

Deze bevindingen suggereren dat marktmechanismen zeer belangrijk waren in de totstandkoming van spinlonen. In die zin ben ik het met Joyce Burnette eens, dat lonen van vrouwen in de pre-industriële periode niet noodzakelijkerwijs gebaseerd waren op gebruiken of gewoonten, maar door de markt werden bepaald.⁴¹ Dat dit ook voor spinlonen opgaat, hangt mijns inziens nauw samen met het feit dat, in tegenstelling tot veel corporatief georganiseerde beroepen, het spinnen niet beschermd werd door een gilde of andere beroepsgebonden organisatie. In tijden van arbeidstekorten kon dit relatief gunstig uitwerken voor handspinners. Maar wanneer het economische tijt keerde, waren de loondaling en de kans op werkloosheid juist veel groter dan in de gereguleerde takken van de economie.⁴² In gildegebonden beroepen waren lonen veel minder instabiel, zowel binnen de textielnijverheid als daarbuiten. Het mag dan ook wellicht geen verbazing wekken dat juist deze beschermde, beter beloonde beroepen in de regel ontoegankelijk

39. J.L. van Zanden, *Arbeid tijdens het handelskapitalisme. Opkomst en neergang van moderne economische groei* (Bergen, 1991) 145-149; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 740.

40. Posthumus, *Bronnen* (Deel v) no. 30, par. 14, 29, 30, 31 en 33; De Vries, 'Leidse textielnijverheid', 85.

41. Burnette, 'Investigation', 260; Burnette, *Gender, work and wages*.

42. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 740-741; Van Nederveen Meerkerk, *De draad in eigen handen*, 152-162.

Spinster met een jong kind. Gravure van Geertruyd Roghman (vóór 1650) Atlas van Stolk, Rotterdam.

waren voor vrouwen. Deze segmentatie op de vroegmoderne arbeidsmarkt, die soms expliciet omschreven was, maar vaker nog een ongeschreven regel was, moet in ogenschouw worden genomen, ook wanneer het (lonen in) één bepaalde sector van deze arbeidsmarkt betreft.⁴³

Stuklonen van spinners en spinsters vergeleken

Waar vergelijkbare gegevens beschikbaar zijn over stuklonen die mannen en vrouwen ontvingen voor hetzelfde spinwerk, blijkt dat er geen significante verschillen waren in beloning tussen de seksen (zie appendix). Dit wordt nog duidelijker aan de hand van een reeks loongegevens die verzameld zijn uit het kasboek van een Leidse lakendrapier die tussen 1678 en 1679 gedetailleerd bijhield wat hij wekelijks aan ieder van zijn mannelijke en vrouwelijke arbeiders betaalde en voor welk soort werk. Hun lonen varieerden per week, omdat de mannen en vrouwen stukloon kregen voor het door hen gesponnen garen, en de hoeveelheden die zijn wekelijks aanbrachten fluctueerden nogal. Door de hoeveelheid garen te relateren aan hun totale loon, konden de stuklonen van de arbeiders gemakkelijk worden berekend (zie tabel 2).

Gemiddeld betaalde de drapier ongeveer hetzelfde stukloon aan mannen en vrouwen: circa drie stuivers per streng kettingsgaren en vijf stuivers per pond inslaggaren. Opmerkelijk genoeg sponnen vrouwen zelden inslaggaren voor deze drapier. In de twee jaar die het kasboek beslaat, staat slechts één vrouwelijke inslagspinner genoteerd: Margryet Christoffel, die overigens hetzelfde stukloon kreeg als haar mannelijke tegenhangers. Historicus Nicolaas Posthumus concludeerde hieruit dat mannen het inslagspinnen in de Leidse lakennijverheid domineerden, omdat het beter loonde.⁴⁴ Kettingspinnen, dat slechter zou verdienen, werd volgens hem overgelaten aan de vrouwen. Het is echter nog maar de vraag of kettingspinnen nu zoveel slechter verdiende dan inslagspinnen, zoals ik in de volgende paragraaf zal laten zien. Bovendien waren er, naast inslagspinners, ook veel mannelijke kettingspinners in de Leidse lakennijverheid.⁴⁵ Daarom lijkt het waarschijnlijker dat mannelijke spinners in hoofdzaak aanwezig waren *in de lakennijverheid*, omdat de lonen voor het maken van deze textielsoort het hoogst waren.⁴⁶

43. Honeyman and Goodman, 'Women's work'; Van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation'.

44. Posthumus, *Geschiedenis*, 626.

45. Zie bijvoorbeeld Regionaal Archief Leiden (verder RAL) Hallen; Posthumus, *Bronnen* (Deel v) no. 496.

46. Bas van Bavel gebruikt een vergelijkbare redenering om het voorkomen van mannen in de relatief hoog-kwalitatieve wolnijverheid op het zestiende-eeuwse Nederlandse platteland te verklaren. Van Bavel, 'Early proto-industrialization?', 1152.

TABEL 2 *Stuklonen van spinnende mannen en vrouwen in de Leidse lakennijverheid, 1678-1679*

<i>Ketting, mannen</i>	<i>Stuivers per streng</i>	<i>Per pond</i>	
1678	2,75	19,25	3 vermeldingen
1678	3,25	22,75	4 vermeldingen
1679	2,75	19,25	12 vermeldingen
1679	3,00	21,00	6 vermeldingen
1679	3,25	22,75	15 vermeldingen
1679	4,40	30,80	1 vermelding
Gemiddeld stukloon mannen: per streng: 3,1 st.; per pond: 21,4 st.			41 vermeldingen
<i>Ketting, vrouwen</i>	<i>Stuivers per streng</i>	<i>Per pond</i>	
1678	2,75	19,25	7 vermeldingen
1678	3,25	22,75	1 vermelding
1679	2,75	19,25	16 vermeldingen
1679	3,00	21,00	7 vermeldingen
1679	3,25	22,75	9 vermeldingen
1679	3,50	24,50	1 vermelding
1679	4,50	31,50	1 vermelding
Gemiddeld stukloon vrouwen: per streng: 3,0 st.; per pond: 20,8 st.			42 vermeldingen
<i>Inslag, mannen</i>		<i>Per pond</i>	
1679		5,00	50 vermeldingen
1679		5,25	1 vermelding
1679		5,50	2 vermeldingen
Gemiddeld stukloon mannen per pond: 5 st.			53 vermeldingen
<i>Inslag, vrouwen</i>			
1678		5,00	1 vermelding

Bron: Posthumus, Bronnen (Deel v) no. 496.

Naast spinlonen van volwassenen werden enkele gegevens gevonden over de stuklonen van kinderen die werden uitbesteed in de Leidse textielnijverheid.⁴⁷ De meeste kinderen ontvingen overigens vaste weeklonen, of zelfs alleen betaling in natura, maar ongeveer vijf procent van de spinleerlingen in de lakennijverheid ontving een stukloon. De weinige informatie die over hun stuklonen voorhanden is, suggereert dat jongens en meisjes gelijk werden behandeld. Rond 1650 lagen hun lonen tussen de 1,5-2 stuivers per streng

47. Voor meer over kinderen in de Leidse textielnijverheid: E. van Nederveen Meerkerk en A. Schmidt, 'Tussen arbeid en beroep. Jongens en meisjes in de stedelijke nijverheid, ca. 1600-1800', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 3: 1 (2006) 24-50; E. van Nederveen Meerkerk, 'Werken om te leren? De arbeid van jongens en meisjes in de Leidse textielnijverheid in de zeventiende eeuw', *Jaarboek der Economische en Sociale Geschiedenis van Leiden en Omstreken* 19/20 (2007/2008) 79-103.

kettinggaren, wat overeenkomt met 33 tot 44 procent van de volwassen stuklonen in deze periode.⁴⁸

Al met al waren stuklonen in het spinnen hetzelfde voor mannen en vrouwen, wat suggereert dat verschillen in hun totale verdiensten te maken hebben met andere zaken dan discriminatie. Daarbij komt nog eens dat stuklonen voor kinderen aanzienlijk lager waren, wat erop wijst dat de kwaliteit van het garen gereflecteerd werd in de beloning van de spinners. Dit impliceert weer dat volwassen mannen en vrouwen beschouwd werden als producenten van garen van gelijkwaardige kwaliteit. Natuurlijk vormen gelijke stuklonen van mannen en vrouwen, en van jongens en meisjes slechts een deel van het verhaal. Het totaal aan loon dat spinners binnenbrachten hing sterk af van de arbeidstijd die zij eraan besteedden en van hun productiviteit. Omdat stuklonen nu juist gebruikelijk waren in de textielnijverheid, zal de inkomenscapaciteit van spinners sterk afhankelijk zijn geweest van de tijd die tot hun beschikking stond en van hun fysieke kwaliteiten en vaardigheden. Om meer te kunnen zeggen over de productiviteit van mannelijke en vrouwelijke spinners, zal nu de relatie tussen spinlonen en arbeidstijd aan bod komen.

Lonen, arbeidsproductiviteit en sekse

Met betrekking tot de mogelijke weeklonen van volwassen spinners in de Leidse textielnijverheid, waren er wederom substantiële verschillen per nering. Volgens enkele drapiers in 1663 kon een goede spinster in de saainijverheid 'naerstich spinnende ende anders niet doende', 2,5 pond garen per werkweek van zes dagen spinnen. In dit jaar lag het stukloon per pond in deze nering rond de 10 stuivers, wat dus inhoudt dat zij maximaal 25 stuivers per week kon verdienen. In de baainijverheid kon een spinner hooguit 11 pond per week spinnen, wat gezien het stukloon van 3 stuivers per pond dus op een maximum weekloon van 33 stuivers uitkwam.⁴⁹ Aangezien een alleenstaande vrouw in Holland rond 1650 ongeveer 25 stuivers per week nodig had om te overleven, kan wel worden geconcludeerd dat deze wekelijkse spininkomsten het subsistentieniveau nauwelijks overstegen.⁵⁰ In de lakennijverheid viel wekelijks gemiddeld meer te verdienen, zoals tabel 3 laat zien.

De tabel geeft de gemiddelde weekproductie weer van enkele spinners en spinsters die regelmatig voorkomen in de administratie van de hierboven genoemde lakendrapier. Bijna wekelijks brachten zij de thuis gesponnen wol naar hun opdrachtgever en ontvingen hiervoor loon. Er waren grote verschil-

48. Vergelijk: RAL, Hallen, inv. nrs. 127a en 127j met RAL, Hallen, inv. nr. 218.

49. Posthumus, *Bronnen* (Deel v) no. 30.

50. Van Nederveen Meerkerk, *Draad in eigen handen*, 301.

len in wekelijkse productie tussen de spinners, maar vrouwen waren niet per definitie minder productief dan mannen.⁵¹ Ook blijkt dat inslagspinnen niet per definitie een hoger weekinkomen opleverde dan kettingspinnen, zoals Posthumus heeft betoogd.⁵² Daarnaast kon de opbrengst ook bij mannen onderling sterk variëren en fluctueerde de productie, zoals gezegd, zelfs van week tot week per individu. Margriet Vincent spon bijvoorbeeld in sommige weken slechts acht strengen garen, terwijl zij in andere weken meer dan het dubbele produceerde: zeventien strengen. Haar wekelijkse inkomen varieerde dan ook van 24 tot 51 stuivers. De meeste spinners en spinsters konden meer verdienen: gemiddeld tussen de 60 en 80 stuivers per week.

TABEL 3 Gemiddelde weekproductie van enkele lakenspinners en hun wekelijkse inkomsten, Leiden 1678-1679

<i>Naam</i>	<i>Sekse</i>	<i>Soort garen</i>	<i>Gem. productie</i>	<i>Gem. wekelijkse inkomsten</i>
Frans Willem	M	Ketting	34,0 streng	102 stuivers
Adriaen van der Poel	M	Inslag	15,4 pond	77 stuivers
Marij Gillis	V	Ketting	25,1 streng	75,3 stuivers
Thomas Rense	M	Inslag	14,9 pond	74,5 stuivers
Jan Visbeeck	M	Ketting	22,0 streng	66 stuivers
Goslick	M	Ketting	21,5 streng	64,5 stuivers
Jacob de Nijs	M	Inslag	11,4 pond	57 stuivers
Margriet Vincent	V	Ketting	12,4 streng	37,2 stuivers
Jan Pieterse	M	Inslag	6,4 pond	32 stuivers

Bron: Posthumus, Bronnen (Deel v) no. 496

Het is natuurlijk de vraag in hoeverre deze lakenspinners alleen spinnen of hulp kregen van leden van hun gezin. In sommige weken was de opbrengst van individuele spinners namelijk ongekend hoog. De spinster Marij Gillis, die al een hoog wekelijkse gemiddelde bereikte van 25 strengen, voorzag haar baas in sommige weken van meer dan 40 strengen, een zeer hoge weekopbrengst voor één persoon. Uit trouwregisters in het Leidse archief blijkt dat Marij getrouwd was, namelijk met de wever en lakenspinner Abraham du Preu.⁵³ Of zij ook kinderen hadden die meesponnen is onbekend, maar aangezien zij beiden al eerder verweuwd waren, is de kans groot dat althans een van hen al kinderen had. Ook een andere spinner uit het drapiersboek,

51. In tabel 3 komen slechts twee vrouwen voor, omdat deze namen zeer regelmatig in het kasboek voorkomen, maar in de bron zelf komen veel meer verschillende vrouwen voor, van wie de opbrengst niet opmerkelijk afwijkt van die van de spinnende mannen (zie ook tabel 2).

52. Posthumus, *Geschiedenis*, 626.

53. RAL, Doop-, Trouw- en Begraafregisters (verder DTB) Leiden, inv. nr. 12, fol. 95v.

Jan Visbeeck, was in 1677 voor de tweede maal getrouwd. Helaas overleed zijn tweede vrouw drie jaar na hun huwelijk. Opvallend genoeg hertrouwde Jan in 1681 met Marij Gillis, de eerder genoemde spinster bij dezelfde baas, die in de tussentijd ook weer weduwe geworden was, omdat Abraham was gestorven.⁵⁴ Trouwen en hertrouwen was zeer gebruikelijk onder textielarbeiders en dit leidde een enkele keer zelfs tot liefde tussen directe collega's. Hun arbeidspotentieel maakte hen tot aantrekkelijke huwelijkskandidaten en zowel mannelijke als vrouwelijke spinners hertrouwden snel met andere textielarbeiders wanneer zij verweduwd waren. Deze observatie nuanceert de stelling van sommige historici dat vrouwen, met name in de lagere sociale groepen van de maatschappij, zoals die van de loonarbeiders, weinig kansen op een tweede of derde huwelijk hadden omdat zij weinig kapitaal bezaten.⁵⁵ Waarschijnlijk zorgde de arbeidskracht van beide echtgenoten er voor dat zij, bij afwezigheid van een vermogen, aantrekkelijke huwelijkspartners voor elkaar waren.⁵⁶

Ondanks de relatief hoge weeklonen voor het spinnen in de lakennijverheid, waren spinlonen structureel lager dan lonen van andere textielarbeiders, zoals wevers, of ongeschoolde arbeiders buiten de textielnijverheid. De gemiddelde ongeschoolde Hollandse bouwvakarbeider kon rond 1680 bijvoorbeeld 105 stuivers per week verdienen.⁵⁷ Hoewel een enkele spinner in de Leidse lakennijverheid dit weekloon zal hebben benaderd, verdienden spinners normaal gesproken minder.

Spinnen werd doorgaans beschouwd als een deel van het productieproces waarvoor een groot reservoir aan 'ongeschoolde' arbeiders nodig was, maar er waren wel degelijk productiviteitswinsten te behalen. In wolspinnen, maar ook in de vlas- en hennepspinnerij, bestond er een lang leertraject van minstens twee jaar. Meestal kregen kinderen het spinnen al vanaf zeer jonge leeftijd bijgebracht, hetzij uitbesteed bij een meester(es), zoals in de Leidse textielnijverheid, hetzij in een werkhuis, zoals in zeventiende-eeuws Zwolle. Tussen de eerste maand en het eerste jaar van hun opleidingsperiode ging de productiviteit van kinderen met 50 procent omhoog en ook tijdens het tweede jaar viel er nog een gemiddelde productiviteitsstijging van 16 tot 33 procent te behalen.⁵⁸

54. RAL, DTB Leiden, inv. nr. 12, fol. 244 en 285.

55. Zie bijvoorbeeld Schmidt, *Overleven na de dood*, 237.

56. Zie voor verdere uitwerking van dit argument: E. van Nederveen Meerkerk, 'Couples cooperating? Dutch textile workers, family labour and the 'industrious revolution', c. 1600-1800', *Continuity and Change* 23 (2008) 237-266.

57. Gemiddeld dagloon van een metselaar: 17,5 stuivers. Noordegraaf, 'Daglonen in Alkmaar', 47.

58. Van Nederveen Meerkerk, *Draad in eigen handen*, 259.

Daarnaast bleven er, zelfs als het leertraject allang achter de rug was, grote productiviteitsverschillen tussen spinners bestaan. Goede volwassen spinners waren zeer welkom en werkgevers streden om hen, zoals blijkt uit veel geschillen die voor de gouverneurs van de Leidse lakennijverheid verschenen. In dit opzicht werd er bovendien geen onderscheid gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke spinners.⁵⁹ Hoewel de grote vraag naar goede spinners aanleiding kan zijn geweest voor sterke loonstijging in deze periode, werd deze echter gematigd door institutionele factoren. Zo mochten spinners, wanneer zij een meester dienden, volgens de reguleringen van de Leidse neringen niet zomaar overstappen naar een andere baas, zelfs al was deze bereid een hoger loon te betalen.⁶⁰ Dit soort regels, die dienden om de kapitalistische textielondernemers in de neringen te beschermen, verstoorde zo marktmechanismen. Aangezien de spinners, zoals gezegd, geen eigen beroepsgebonden organisaties hadden om hun belangen te verdedigen, konden zij dit soort regelgeving niet tegengaan.

Een andere bron die ons een indicatie kan geven van de wekelijkse verdiensten van spinners vormen de zeventiende-eeuwse armenzorgregisters van de stad Zwolle. Een analyse van deze gegevens laat zien dat de wekelijkse inkomsten uit spinnen zeer varieerden naar sekse en het stadium in de levenscyclus waarin spinners zich bevonden (zie tabel 4).

TABEL 4 Gemiddeld wekelijkse inkomsten uit spinnen (in stuivers) van Zwolse vrouwen per gezinstype, 1683-1690

Gezinstype	N	Gem. inkomen uit spinnen	Spininkomsten vrouw als % van totaal inkomen
Vrouw alleen (weduwe of alleenstaand)	82	5,0	53,9
Echtpaar alleen, vrouw spint	13	6,7	40,5
Echtpaar alleen, beiden spinnen	2	21 (samen)	onbekend
Echtpaar met kinderen, vrouw spint	40	6,4	18,5
Echtpaar met kinderen, beiden spinnen	6	21 (samen)	onbekend
(Onbestorven)* weduwe met kinderen die niet werken	27	6,6	50,7
(Onbestorven)* weduwe met kinderen die werken	79	6,7	24,7
Totaal	244	6,4	31,6

* Een onbestorven weduwe is een getrouwde vrouw die verlaten is door haar man, van wie niet zeker is of die nog leeft. Soldatenvrouwen en vrouwen wier man met de *voc* mee was, zijn ook bij deze categorie inbegrepen.

Bron: Database Armenzorg Zwolle, met dank aan Hilde van Wijngaarden

59. Zie bijvoorbeeld RAL, Hallen, inv. nr. 217, 13-03-1643; 20-03-1643; 27-03-1643; 29-04-1643; 26-06-1643; 30-06-1643; 20-05-1644.

60. Posthumus, *Bronnen* (Deel IV) no. 308.

De eerste conclusie is dat het nauwelijks verschil uitmaakte voor het nominale weekinkomen van vrouwelijke spinners of zij jongere of oudere kinderen hadden. Klaarblijkelijk interfereerde de zorg voor hun kinderen over het algemeen niet met de tijd die zij aan spinnen konden besteden. Dit is een belangrijke bevinding, omdat het ingaat tegen de gebruikelijke aanname dat de productiviteit van vrouwen werd gehinderd door de zorg voor hun kleine kinderen.⁶¹ Alleenstaande vrouwen hadden significant lagere weekinkomsten omdat zij meestal te oud en gehandicapt waren om veel te verdienen. De meeste jonge alleenstaande vrouwen kwamen niet terecht in de armenzorg en moesten en konden hun eigen kostje goed verdienen. Desondanks werd ook van oudere en gebrekkige vrouwen verwacht dat zij naast hun uitkering enkele stuivers zelf binnenbrachten.⁶²

Tabel 4 laat ook zien dat de nominale weklonen van spinnende vrouwen met kinderen weliswaar niet veel verschilden met die zonder kinderen, maar dat hun *relatieve* bijdrage aan het gezinsinkomen wel degelijk variatie vertoonde. Als de kinderen jong waren en niet werkten, bedroeg het aandeel van hun moeders spinverdiensten aan het gezinsinkomen 40-50 procent, ongeacht of er een man aanwezig was. Maar als de kinderen ouder werden en begonnen te verdienen, daalde de relatieve bijdrage van hun moeders naar gemiddeld 20-25 procent. Hoewel gezinnen zonder werkende kinderen gemiddeld twee stuivers meer ontvingen van de armenzorg, kon dit het extra inkomen dat kinderen genereerden verre van compenseren.

De laatste conclusie is dat echtparen waarvan zowel de man als de vrouw spon, verreweg de hoogste gemiddelde spininkomsten binnenbrachten van alle gezinstypen, of zij nu kinderen hadden of niet. Hoewel de data vertekend kunnen zijn wegens het kleine aantal spinnende mannen, is het waarschijnlijker dat de opmerkelijke verschillen in wekelijkse verdiensten uit spinnen te verklaren zijn vanuit seksegebonden patronen in arbeid. Als mannen sponnen in Zwolle, waren zij uitsluitend wolspinners. Dit leverde veel betere verdiensten op dan het spinnen van vlas of hennep, dat normaal gesproken vrouwenwerk was.⁶³ In deze armenzorgregisters wordt bij de echtparen echter expliciet vermeld dat de man en vrouw samen wol sponnen. Waarschijnlijk hadden echtgenotes van wolspinners dus een relatief voordeel ten opzichte van andere vrouwen, die niet de mogelijkheid hadden om samen met hun man te gaan wolspinnen, omdat zij geen echtgenoot hadden, of omdat deze ander (of geen) werk had. De segmentatie van de arbeidsmarkt, die ik hierboven al heb geconstateerd in bredere zin, zowel in de economie als geheel,

61. Zie bijvoorbeeld Burnette, 'Investigation', 274.

62. Voor een van de vele voorbeelden hiervan, zie Historisch Centrum Overijssel, Stadsarmenkamer, inv. no. 311, fol. 49v.

63. Van Wijngaarden, *Zorg voor de kost*, 167.

als in de textielsector in het bijzonder, speelde dus ook een rol in de onderste lagen van de vroegmoderne stedelijke economie.

Conclusie

Op het eerste gezicht lijken de gegevens over de lonen van mannelijke en vrouwelijke handspinners in de Republiek de theorie over de overwegende invloed van marktwerking op loonvorming te bevestigen. De meeste voorbeelden van stuklonen die mannen en vrouwen voor hetzelfde spinwerk verdienden, geven geen significante verschillen aan. Dit betekent dat er geen directe loondiscriminatie bestond ten opzicht van spinnende vrouwen. Er zijn echter ook geen redenen om aan te nemen dat de arbeidsproductiviteit van spinnende vrouwen lager zou zijn geweest dan die van spinnende mannen. Bewijs uit Leiden en Zwolle laat zien dat de productiviteit van vrouwen niet per definitie gehinderd werd door reproductieve of fysieke belemmeringen. Gelijke stuklonen voor mannen en vrouwen impliceren dan ook dat in een beroep als spinnen in principe geen verschil werd verwacht in lichamelijke kracht of vaardigheid tussen de seksen. Armenezorggegevens duiden erop dat de aanwezigheid van kleine kinderen hun moeders' betaalde arbeidsuren niet verminderde. Daar komt bij dat alleenstaande vrouwen deze zorgende taken al niet eens hadden. Desondanks wil ik hier betogen dat vrouwen minder mogelijkheden hadden om hetzelfde te verdienen als mannen in de spinnerij. In de Republiek, en zeker in de exportgeoriënteerde textielnijverheid, manifesteerde de segmentatie van de pre-industriële arbeidsmarkt zich zelfs op het niveau van het spinnen. Het is daarom van cruciaal belang om deze arbeidsdeling naar sekse te betrekken in de analyse van loonsverschillen tussen mannen en vrouwen in de vroegmoderne textielnijverheid.

Over het algemeen sponnen mannen in de beter lonende takken van textiel. Daarom zijn zoveel mannelijke spinners in de winstgevende Leidse lakenindustrie terug te vinden en bijna geen in andere neringen zoals de baai- en saainijverheid. De hogere lonen in de lakennijverheid trokken mannen uit de loonarbeidende klasse aan in tijden van economische groei. Toen het economische tij keerde, en steeds meer textielarbeiders loonafhankelijk waren geworden, betekende spinnen voor mannen een welkom alternatief voor werkloosheid. De minder goed lonende spinarbeid bleef enkel aan vrouwen voorbehouden. In Zwolle was er een enigszins andere scheidslijn, die werd bepaald door de grondstof die er verwerkt werd. Wolspinnen was hier meer het domein van de mannen, terwijl vlas- en hennespinners – op enkele jongens na – vrouw waren. Hoewel deze segmentatie van de arbeidsmarkt meestal niet formeel gereguleerd was, leidde de beperkte toegang voor vrouwen tot tal van beroepen, tot verschillen in inkomenscapaciteit tussen de seksen. Het feit dat de slechter betaalde werkzaamheden, zelfs *binnen* het

spinnen, aan relatief meer vrouwen werden overgelaten, het verschijnsel van *occupational crowding*, zal de lonen in deze sectoren nog meer hebben gedrukt. Zo ontstonden dus ogenschijnlijk marktgerelateerde, maar in feite discriminatoire, mechanismen in de loonvorming.

Dit alles wil echter niet zeggen dat vrouwen geheel uit de beter betaalde spinbaantjes werden gedreven, zoals wel het geval was in veel andere beroepen, en dan vooral in het gildengeorganiseerde werk. Alleenstaande vrouwen zijn wel degelijk terug te vinden in de Leidse lakennijverheid en in de Zwolse wolspinnerij. Wel lijkt het erop dat in sommige gevallen een huwelijk meer mogelijkheden bood voor vrouwen om hun brood in deze relatief lucratievere takken van spinnerij te verdienen. In de Leidse lakennijverheid bijvoorbeeld bood trouwen aan beide huwelijkspartners de gelegenheid om te profiteren van elkaars arbeidspotentieel. En uit de Zwolse armenzorgregisters bleek dat de meeste vrouwen die wol spinnen, dit samen met hun echtgenoot deden. Zelfs in de onderste maatschappelijke lagen lijkt huwelijk dus de segmentatie van de arbeidsmarkt *de facto* te hebben verminderd, wat tot enkele voordelen voor getrouwde vrouwen zal hebben geleid.⁶⁴

Kapitalistische arbeidsverhoudingen waren ver doorgevoerd in de vroegmoderne textielcentra die gericht waren op exportproductie en spinners hadden geen beroepsorganisaties om hun arbeidsomstandigheden te verbeteren. De Leidse neringen waren verticaal georganiseerd en behartigden vooral de belangen van de textielondernemers. Dit leidde enerzijds tot relatief conjunctuurafhankelijke loonontwikkelingen in het handspinnen, maar anderzijds betekende het ook dat in tijden van grote vraag naar spinners de lonen niet ongelimiteerd stegen. Daarnaast werden, ondanks het ontbreken van corporatieve textielorganisaties op het niveau van de beroepsgroep, informele sociale normen over de verdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen in de textiel vrijwel gehandhaafd. Waar de traditionele arbeidsrollen werden doorbroken, zoals in het handspinnen, verkregen mannen de best betaalde posities. Dus, hoewel het lakenspinnen geen uitsluitend mannelijke aangelegenheid was, en mannen en vrouwen in deze sector gelijk werden beloond, werden mannelijke spinners uitsluitend in deze nijverheid teruggevonden.

Dit alles laat ruimte voor de conclusie dat het principe achter de segmentatie van de pre-industriële arbeidsmarkt gebaseerd was op seksegekleurde *verwachtingen* van de capaciteiten en verplichtingen van vrouwen in de samenleving. Het is zeer waarschijnlijk dat de verwachtingen ten aanzien van

---

64. Ik zeg 'zelfs' omdat het aannemelijk is dat getrouwde vrouwen in de hogere sociale lagen (zoals echtgenotes van gildemeesters) ook wel degelijk voordelen hadden van het beroep van hun man en hierin werkzaam waren, voor of achter de schermen. In deze zin hadden zij zelfs baat bij de gesegmenteerde arbeidsmarkt, die concurrentie door alleenstaande vrouwen voor hun echtgenoten uitsloot. Zie Van Nederveen Meerkerk, 'Segmentation', 216.

hun toekomstige taken, of over hun mindere fysieke mogelijkheden, de basis vormde van de uitsluiting van vrouwen van de meeste gildengebonden, 'hoog-geschoolde' ambachten. Deze mate van discriminatie drong nooit volledig door tot in de spinnerij waarin zoveel arbeidskracht benodigd was, maar het leidde wel tot een dominantie van de mannelijke spinner in de beter betaalde segmenten van de spinnerij. Dit betekent dat inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen niet uitsluitend kunnen worden toegeschreven aan uiteenlopende productiviteit, noch aan pure loondiscriminatie. Hieruit is te concluderen dat schijnbare vrije marktmechanismen van loonvorming onderliggende discriminerende fundamenteen bevatten, die hun oorsprong hebben in sekseongelijkheden op de arbeidsmarkt en in de meer algemene maatschappelijke normen.

Over de auteur

Elise van Nederveen Meerkerk (1975) studeerde sociale en economische geschiedenis in Utrecht. Zij publiceerde onder meer op het gebied van de bedrijfsgeschiedenis en over de arbeid van vrouwen en kinderen. In 2007 promoveerde zij op een proefschrift over textielarbeidsters in de Republiek. Momenteel is zij als postdoconderzoeker verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in een project over liefdadigheid in de Republiek en als tijdelijk docent aan de Universiteit Leiden.

E-mail: enm@iisg.nl

Appendix – Stuklonen voor het spinnen van verschillende soorten garen in de Republiek, ca. 1600-1800

<i>Datum</i>	<i>Plaats</i>	<i>Gem. loon in st.</i>	<i>Eenheid</i>	<i>Soort garen</i>	<i>Soort mering</i>	<i>Man/vrouw</i>	<i>Bron</i>
1607	Leiden	8,6	pond	wisch. ketting	wol	onbekend	Posthumus, De geschiedenis, 214.
1617	Tilburg	1,8	pond	inslaggaren	wol	onbekend	RHCT, Schepenbank, inv. nr. 1907.
1620	Leiden	12,6	pond	wisch. ketting	wol		Posthumus, De geschiedenis, 214.
1620	Leiden	12,5	pond	wisch. ketting	wol	onbekend	Van Zanden, 'The revolt', 623.
1622	Tilburg	1,9	pond	inslaggaren	wol	vrouw	RHCT, Schepenbank, inv. nr. 2019.
1638	Leiden	1,8	streng	kettinggaren	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1639	Leiden	2	streng	kettinggaren	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1640	Leiden	2	haspel	kettinggaren	laken	meisje	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1640	Leiden	1,75	haspel	kettinggaren	laken	meisje	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1641	Leiden	4	pond	inslaggaren	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1641	Leiden	3,75	pond	inslaggaren	laken	meisje	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1641	Leiden	9	charge	onbekend	laken	meisje	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1641	Leiden	10	charge	gekleurd garen	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1641	Leiden	8	charge	wit garen	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127a.
1642	Leiden	100	halve keten	onbekend	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 217, II-12-1642.
1645	Leiden	4,5	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 218, 15-09-1645.
1648	Leiden	3,5	pond	onbekend	baai	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 30, par. 30.
1648	Leiden	13	pond	onbekend	saai/ras	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 30, par. 31.
1651	Leiden	1,5	streng	kettinggaren	laken	meisje	RAL, Hallen, inv. nr. 127j.
1655	Leiden	3,5	pond	inslaggaren	warp, kaardwol	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 343.
1655	Leiden	7,5	pond	kettinggaren	warp, kamwol	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 343.

<i>Datum</i>	<i>Plaats</i>	<i>Gem. loon in st.</i>	<i>Eenheid</i>	<i>Soort garen</i>	<i>Soort nering</i>	<i>Man/vrouw</i>	<i>Bron</i>
1656	Leiden	2	streng	kettinggaren	laken	jongen	RAL, Hallen, inv. nr. 127j.
1663	Leiden	3	pond	onbekend	baai	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 30, par. 30.
1663	Leiden	10	pond	onbekend	saai/ras	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 30, par. 31.
1665	Leiden	7	pond	onbekend	onbekend	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 81.
1667	Leiden	2,625	pond	inlaggaren	baai	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 357.
1667	Leiden	3,25	pond	kettinggaren	baai	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 357
1670	Leiden	5,5	pond	inlaggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 16-10-1670.
1670	Leiden	4	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 27-02-1670.
1674	Leiden	5	pond	inlaggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 22-03-1674
1677	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 04-03-1677
1678	Leiden	5	pond	inlaggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1678	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1678	Leiden	3,25	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1678	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1678	Leiden	3,25	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1678	Leiden	4,3	pond	inlaggaren	laken, van oude garen-eindjes	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 02-06-1678
1679	Leiden	3,5	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 27-06-1679
1679	Leiden	5	pond	inlaggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	5,25	pond	inlaggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	5,5	pond	inlaggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.

<i>Datum</i>	<i>Plaats</i>	<i>Gem. loon in st.</i>	<i>Eenheid</i>	<i>Soort garen</i>	<i>Soort nering</i>	<i>Man/vrouw</i>	<i>Bron</i>
1679	Leiden	3-25	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	4-4	streng	kettinggaren	laken	man	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	3-25	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	3,5	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1679	Leiden	4,5	streng	kettinggaren	laken	vrouw	Posthumus, Bronnen (deel 5), no. 496.
1680	Tilburg	10	pond	kettinggaren	laken	man	РНСТ, Schepenbank, inv. nr. 4624.
1683	Leiden	4	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 219, 08-07-1683.
1687	Zwolle	1,75	pond	karrelgaren	hennep	onbekend	HCO, Stadsarmenkamer, inv. nr. 3906.
1687	Zwolle	1	pond		spijt (afval van vlas) of hennep	kinderen	HCO, Stadsarmenkamer, inv. nr. 3909.
1687	Zwolle	0,75	pond	onbekend	hennep	kinderen	HCO, Stadsarmenkamer, inv. nr. 3908.
1695	Koedijk	2	pond	onbekend	onbekend	kinderen	Westfries Families, 30, 28-30.
1699	Leiden	5,5	pond	inslaggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 220, 05-II-1699.
1722	Leiden	2	streng	inslaggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 221, 19-08-1722.
1730	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 221, 17-II-1730.
1741	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	man	RAL, Hallen, inv. nr. 221, 23-02-1741.
1769	Leiden	3-25	streng	gekleurd/blauw garen	onbekend	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 6), no. 339, par. 31.
1769	Leiden	2,5	streng	kettinggaren	carsaay	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 6), no. 339, par. 31.
1769	Leiden	2,75	streng	kettinggaren	laken	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 6), no. 339, par. 31.
1769	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 6), no. 339, par. 31.

<i>Datum</i>	<i>Plaats</i>	<i>Gem. loon in st.</i>	<i>Eenheid</i>	<i>Soort garens</i>	<i>Soort nering</i>	<i>Man/vrouw</i>	<i>Bron</i>
1769	Leiden	3,25	streng	kettinggaren	laken	onbekend	Posthumus, Bronnen (deel 6), no. 339, par. 31.
1777	Amersfoort	2,75	streng	kettinggaren	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 04-10-1777.
1777	Amersfoort	2,5	streng	kettinggaren	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 04-10-1777.
1777	Amersfoort	2,25	streng	kettinggaren	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 04-10-1777.
1777	Amersfoort	2,125	streng	inslaggaren	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 04-10-1777.
1778	Amersfoort	2,5	streng	gekleurd	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 19-01-1778.
1781	Gouda	2,5	streng	kettinggaren	wol	onbekend	HUA, Diaconie, inv. nr. 912, 12-02-1781.
1782	Tilburg	2,5	streng	kettinggaren	laken	onbekend	RHCT, Schepenbank, inv. nr. 5997.
1782	Tilburg	7,5	pond	inslaggaren	laken	onbekend	RHCT, Schepenbank, inv. nr. 5997.
1782	Tilburg	3	pond	inslaggaren	laken	onbekend	RHCT, Schepenbank, inv. nr. 5997.
1790	Haaksbergen	1,5	streng	matig grof	linnen	onbekend	Boof, 'Silezische en andere linnengarens', 49.
1796	Leiden	2,25	streng	kettinggaren	laken	onbekend	RAL, Werkhuis, inv. nr. 1, 19-04-1796.
1800	Amersfoort	2,5	streng	kettinggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.
1800	Amersfoort	7	pond	inslaggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.
1800	Leiden	3	streng	kettinggaren	laken	onbekend	RAL, HG Weeshuis, inv. nr. 3711.
1800	Leiden	3,25	streng	kettinggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.
1800	Leiden	8	pond	inslaggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.
1800	Tilburg	2,125	streng	kettinggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.
1800	Tilburg	4,75	pond	inslaggaren	laken	onbekend	NEHA, Bijz. Coll., inv. nr. 064-3.